

թիւնը կը ցուցնէ թէ կալուած ունեցող հայեր կային. հաւանաբար Ս. Յակոբի սեպհականութիւնն էր: Աւելի վաճաքեալ շուրջը ոպասաւորներու և մշակներու ընտանիքներ կրնային ըլլալ, և Ուխտաւորներ, որ կը թշուր թէ բաղմամբու էին, և ամէն տարի կը նորոգուէին: Շատեր երկար առնէն կը մշակային Ս. Երկիրը, կը շրջէին բոլոր նուիրական սրբավայրերը, և ոմանք վաճաքեալ կը

մտնէին ու կրօնաւորի սքեմ կը հազնէին: Առանց ուխտաւորութեան հայ վաճաքեալը անշուք պիտի մնային և միաբանութիւնները անտեսապէս եւ թուապէս պիտի տկարանային. ուխտաւորութիւնն է որ իր առատ նուէրներովը պահած է վաճաքեալ ու սրբավայրերը, որոնք եղած են ու կը մնան միշտ Հայ Երուսաղէմի պատմութեան առանցքն ու նպատակը: (Վեջը)

ՍԻՈՆ ՎՐԴ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱԿԵՐԱԳԻՐՆԵՐ ՊԷՂՐԱՄ ԷՆ ԷՐՄԷՆԻՒ ՄԱՍԻՆ

Պ.

Նախորդ յօդուածներով ամբողջական թարգմանութիւնը տուած էի պատմական երեք կտոր վաւերագիրներու, որոնց պարունակութիւնն կը պարզուէր, թէ զինական անյաջողութեան հետեւանքով վէճերութեան պաշտօնը ձգելէ ետք՝ Պէհրամ էլ էրմէնի իր հայկական զօրագուններով պահ մը ապաստանած է թէլլ Պաշիկի կողմերը և ապա Հաֆիզ իսախանի հետ թղթակցելով յաջողած է ապահովութեան թուղթ և արտօնութիւն ձեռք բերել Եգիպտոս վերադառնալու համար:

Պէհրամի պաշտօնակութեան յուզիչ պարագաները պատմագրող մէկէ անկէ մասնադիրներ կը վկայեն, թէ հայագիր վէճերի ծախողութեան պատճառ եղած է իր հակառակորդներուն և մրցակիցներուն կողմէ մի Գահրէի մէջ պատրաստուած զաղտի դաւադրութիւն մը, որու հիման վրայ ըմբոստ վալիսի ղէմ մղուած ճակատամարտին մէջ Պէհրամի բանակին մահմետական զինուորները դաւալք եղած և թըշնամիին կողմը անցած են: Խնդիր է սակայն գիտնալ, թէ որո՞նք են եղած այս դաւադրութեան հեղինակները, կամ արդեօք Հաֆիզ իսախանի գործած մասնակցութիւն ունեցած է լարուած դաւին մէջ: Միջնադարեան մեզի ծանօթ աղբիւրներ վճռական արտայայտութիւններ չեն ընէր

զժախտաբար այս մասին, այլ ճշմարտութեան սիրահար ընթերցողը կը ձգնէ խաթուածի մէջ: Յարգ մուծի մէջ մնացած այս խիստ կարեւոր կէտն է, ուրեմն, որ կը լուսարանուի Սոքի էլ Աւեսայի մէջ տեղ գրտած 4րդ վաւերագրով մը, ուր պարզուած կը գտնենք միանգամայն յիշեալ դաւադրութեան տուն տուող շարժառիթները:

Խնդրոյ առարկայ վաւերագիրը Հաֆիզ իսախանի կողմէ Սիկիլիոյ քրիստոնէայ թագաւորին ուղղուած պաշտօնագիր մըն է, որուն արարեալէն բնագիրը 6 միծաղիր էջեր կը գրուէ Գալաթիանտի գործին մէջ և որով Եգիպտոսի գահակալը տեղեկութիւն կը հաղորդէ Սիկիլիոյ իր պաշտօնակցին՝ օրուան հրատապ հարցներուն և վարչական քանի մը կարգադրութիւններու մասին: Պատմական տեսակէտէն թերեւ օգտակար պիտի ըլլար ամբողջական թարգմանութիւնը տալ ակնարկուած վաւերագրին, բայց «Սիոնի» սուղ էջերը անարժէք տեղեկութիւններով և միջնադարեան ճոռտարանութիւններով չխնդրելու մտահոգութեամբ՝ ստորեւ կը թարգմանեմ գրութեան ա՛յն հատուածը միայն, որ ուղղակի աղբիւր ունի մեզ հետաքրքրող նիւթին հետ: (Տե՛ս Սոքի էլ Աւեսա, հատ. 2. էջ 458):

«Աստուծոյ ծառայ ու սիրելի և հաւատացեալներու հրամանատար Ապտէլ Մէհմետ Ապուլ Մէյնուն էլ Հաֆիզ Լիտիլիլան Իմամին (իսախանի) կողմէ

Առ արքան Սիկիլիոյ կղզւոյն, Անքուրիայի(1), Անթալիայի(1), Գըլլաւրիայի (Գա-

(1) Տպագրութեան կամ ընդօրինակութեան ս-ը խալիքն են ապահովարար Անգուստինոս կամ Անթա-

լապոր), Մէթէրլին(1), Մուլֆի(1) և յարակից երկիրներուն . . .

. . . Իմացած ևս Պէհրամի պարագան և անոր իբր թափառական և հալածական ժամանումը Ծաթթիմիան պետութեան մէջ: (Աստուած յաւերժացնէ այս պետութեան իշխանութիւնը): Իր հայրենիքը արտաքսած և իր երկիրը զուրս նետած էր զինքը, երբ ո՛չ գրտմ ունէր և ոչ զիրք, ոչ ցեղայնութիւն և ոչ ալ հետեորդ: Պետութիւնը ամենալաւ ընդունելութիւնը ըրաւ իրեն և խնդրուածը գերազանցող չափու մը հասցուց անոր հանգէպ երախտագործութիւնը: Ան (պետութիւնը) սղողեց զինք ամապիտ շնորհներով, զորս խնդրելու անպօր կը մընայ ամէն ակնկալութիւն և իր բարիքներով թոյլ տուաւ, որ ան ակնարկ պտտնէ՝ թիւր և ինչքերու մէջտեղ: Իր գործերը ամէն օր կ'ամէնէին ու կը բարգաւաճէին և իր հարստութիւնները ցանկացուածը եւ ուղուածը կը զէնէին կ'անյիշէին, մինչեւ որ տակդի ունեցաւ դժբախտութիւն մը, երբ վարչական տնօրինութեան հարկադրանքին տակ աղքատացան իրեն յանձնուեցաւ վէճիրութիւնը և իրեն տրուեցաւ (2) վարչական սանձը: Այն ատեն անպատկառութեան կողմէ պաճուճուած ու զարդարուած և սառնալի կողմէ նկարակերտուած ու գեղեցկացուած խորհուրդ մը յղացաւ: Ան ցուցարեց բան մը, որու նշանները երեւան ելան և ազացոյցներն ու հետքերը պարզուեցան: Իր կողմէ (ղրկուած) գաղտնի թիթակցութիւններով եւ յայտնաբերուած հայրէն գերերով ան կանչել տուաւ իր արբանեակներն ու ազգականները, իր ազգակիցներն ու ցեղախումբը: Աստուգ կուգային հետպահուէ, մինչև որ ձիաւոր և հետեակ 20 հազար հոգի հաւաքուեցաւ, մէջն ըլլալով իր երկու եղբորդիները և իր գերդաստանէն ուրիշներ: Աստուգ մուրեքացքին զինքը, իրեն հանգէպ խորշանք և ատելութիւն առթող արարքի մղեցին և դէպի կապուածութեան խանգարում և գործերու խառնակութիւն առաջնորդող ձեռնարկներու մէջ

քաջաշէրքերն զինքը: Ուստի յաղթական զինուորները անոր յոռի վարչութեան դէմ զայրացան և իրենց օրէնքին և սովորութեան այլափոխումին առջև մերժեցին համերիշ:

Երբոր այս բանը տեսաւ, հաւատացեալներու հրամանատարը անոր (Պէհրամի) համար շատ տեսաւ իշխանութիւնը և համոզուեցաւ, որ անտեսուած անդամանիլի և անուղղելի հետեանք պիտի ունենայ առհրաժեշտութեան: Ուստի ան զիջականացաւ իր սիրելիին ու մտերիմին հետ, որ խալիֆայութեան գրկին մէջ կրթուած է և որու արժանիքը վերիջի ծայրագոյն աստիճանները հասած է, սիրելի ու մտերիմ՝ որ վաստակով և նուիրումով ձեռք բերած է իշխանութիւնը և որմէ դատ ու է մէկու անսպառնալ, այլ իրեն միայն վայելէ հարած է կայսրութեան գործերուն հսկողութիւնը, այն է՝ ամենամեծ և գերաբեկ պետը (1), որ այդ օրերուն Զարաթէշի վիճակներուն նահապետական էր:

Հաւատացեալներու հրամանատարին նամակները զրկուեցան զգացնելու համար ասոր (Վալիշիլի) յիշեալ ծանրակշիւ հարցը և պարզելու համար պետութեան զգխուն եկած այս փորձանքը: Ան ընդունեց հրաւերը, պատասխանեց կոչին և ստղծ ելաւ իր այն նմաններուն պէս, որոնց հաւատքը բարձր լիառատ ընծայած է Աստուծո և զորս ներկայ ժամանակներու երախտը ըրած է Ամենակարողն ու Ամենամեծը:

Հզօր հոգածութեամբ մը յատկորոշեց զինք Աստուծո, վերնաուց նւթերով օգնութեան հասաւ և մարդկային կարողութիւնը գերազանցող երկնային օժանդակութեամբ զօրավիգ եղաւ իրեն: Ան հաւաքեց ժողովուրդը և քարոզ խօսեցաւ անոր առջև՝ Աստուծոյ մօտեցնող և Անոր մօտ յարգի գործի մը մղելով զայն եւ պարզելով պետութեան սպառնացող վտանգը: Յաւուրութեան օրուան պէս հաւաքուեցան իր շուրջը, լեռնադաշտի և ցած գետիններ խոնուեցան եւ դաշտեր ու սնհարթ մակերեսներ լեցուեցան: Ընդարձակ երկիրը նոյր կուգար արարածներուն: Յիշեալը (Պէհրամ) գտնելու ձգտող առաջխաղացութեան մասին վերցուեցան պատճառաբանութիւններն ու արդիւնները: Ձկար հրապարակ էր, որ ժողովուրդով խոնուած էլլար, չկար անհատ մը, որ անոր վրայ քաշուէ անհատ:

(1) Կ'անխրիկ Բրտուն էլ Վալիշիլի. որ ինչպէս յայտնի է, Պէհրամը գաւարութեամբ յաղթելէ ետք վեգիւրութեան պաշտօնը ձեռք առաւ 1137 թուականին:

Իսա տեղանունները: Հաւածօրէն առաջինը պիտի ըլլայ Սնմոմա, իսկ երկրորդը՝ Նարախ կամ թերեւ Քանքիլլերիա:

(1) Ըստ ճշգրտի աշխարհագրութեան՝ Քալապուր (Քրիլափիա) նահանգին մեծ քաղաքներէն մէկն է Մուլֆ, թայց Սէթերլին յիշատակութիւնը չենք գտնիր նոյն աշխարհագրութեան մէջ: Կայ Սալաւեի անուն մեծ քաղաք մը, որ նոյնպէս Քալապուրի ենթակայ է:

(2) Տառացիօրէն՝ կարթուեցաւ կամ կացուեցաւ:

բեր է այս բանի յապագման առթիւ մտաւորանք չըլլար: Ասանց հետ բաղդատելով՝ Պէհրամ եւ իր ընկերները միապագայ եւրասիայի մէջ սեւ թիւի եւ ովկիանոսի մէջ կաթիլի կը նմանէին:

Ամենամեծ եւ գերաբոժէք պիտին հետ միասին բաղմունքները առավ քաղց՝ փութալով գէպի Պէհրամ եւ սրարչաւ խոյաւնալով գէպի անոր ընկերները: Երբոր այս բանը զգաց, Պէհրամ հանգիստը կորսնցուց եւ կծիկը գրաւ ու փախաւ (1) օթեւաններ կորկելով եւ իջեւաններ կոխտոնելով, թափառու մը աւար նկատելով եւ ապառու մը եւրազ համարելով:

Հաւատացեալներու հրամանատարին վէզիլուրեան պաշտօնը հաստատորէն կանգ առաւ յիշեալ ամենամեծ եւ գերաբոժէք պիտին վրայ, պաշտօն մը՝ որ անոր ցանկացողն ու նշանածը կը մնայ միշտ, որ անոր պաշտօնատուութեան անկեառայն կը սպասէ եւ գէպի անոր հայեացքը կը փութայ եւ կ'աւապարէ յարատեւօրէն, պաշտօն մը — կ'ըսեն — որ չէ դադարել իր գահուն գորդաւորանքը ուշամնաց նկատելէ եւ այս յապագունքին առթիւ նախերգակ եւ կրկնասան ողբերգու ըլլալէ:

Ան (Վախիշի) խօսքով եւ գործքով բարիք ըրաւ ամենուն եւ պետութեան նկատմամբ զուլս հանեց գործ մը, որ վէզիլնէրու մէջ աննման եւ մեծ թագաւորներու մէջ անզուգական դարձուց զինքը: Ան փաստն ու ապացոյցը եղաւ հանրապետական (մահմատական) կրօնքին, պատիւ եւ յարգանք ընծայեց մտերիմներու, իսկ թշնամիներուն սահմանեց նուաստացում եւ արհամարհանք: Խալիֆայութիւնը պաշտպանեց անոր (Պէհրամի) գաւերուն գործադրութեան, գաւաճանութեան իրագործումին, ինչպէս նաեւ նենգաւորի խաբէութեան եւ գաւազիլի խորհրդանշանին գէմ: Այս պատճառաւ հաւատացեալներու հրամանատարը պատեալնէն դուրս քաղցը զինքը՝ իր հատու եւ սրբերկան գաշաշին եւ ընտրեց զայն իրը վարչական գործերու հովատար մը, որուն կոպերը հազիւ թէ մթափը կը ճաշակին:

Ներքուստ եւ արտաքուստ հաւատարմացն անկեղծ ըլլալուն՝ իր մտերիմ եւ օգնական զատորոշեց զայն եւ իր անձին անխարդախ բարեկամը ըրաւ ի յարգանս անոր բազմամասնաւ սրբագործութիւններուն, որոնք թաքուն չէին:

Անոր հողածութեամբ գործերը կանոնաւորութեան լարին մէջ յարաշարունեցան եւ անոր վէզիլութեան տակ բարօրութիւնը ընդհանրացաւ այնպէս, ինչպէս որ արեւգաղը իր լոյսերով կը համակէ բոլոր հարկզոնները: Անոր ակնարկէն բարեխախտութիւնները գոյացան եւ անոր օրհնութիւններէն երանութիւններ եւ բարերաստութիւններ երեւան եկան: Անոր բախտաւորութենէն մեծութեանց ոտը սղարքաւորաւ զարձաւ եւ անոր բարեգուշակ խորհուրդները կրօնքին համար հմայեակ եւ կախարդանք եղան չար փորձանքներու դէմ: Անոր յիշատակելի գործերը առաւուսն լոյսը կը գերազանցեն եւ անոր օրոշումները պողպատակերտ սուսերաշիջեցնու սրտիւնը կը նսեմացնեն: Անոր մեծագործութիւնները գոգհոտի ծայրադոյն սահմաններէն եւ դուռտուրքի վերջակէտէն անդին կ'անցնին: Թող բարձրեալն Աստուած այս շնորհը պահէ հափշտական խալիֆայութեան համար եւ բոլոր արարածները համակող գեղուն երախտքին առթիւ թող գոհութիւն ներշնչէ իր բարերարութեամբ ու շնորհով, իր բարեացակամութեամբ ու կարողութեամբը (1):

Երբոր Պէհրամ հետամուտ եղաւ փախուստի եւ յաղթական զինուորները ստանկորէն կը հալածէին զինքը, երբոր ճամբաները նեղը դրին զինքը եւ համոզուեցաւ, թէ ո՛ր ուզուութեան աւ հետի պիտի կորսուի, ան վերստին զիմու՛մ ըրաւ պետութեան վեհանձնութեան ու ազնիւ զպաշտմաներուն, եւ կորստաբեր վայրերէն ապահովութիւն խնդրեց իր անձին համար: Գիթաւորութիւնը պարփակեց զինքը, ապահովութեան թուղթ գրուեցաւ եւ շնորհ վերադարձուեցաւ իրեն: Ան յաղթական բանակի մարդկանց խառնուեցաւ եւ իր բախտը, որ պահ մը խախտուած էր, առաւ տաճիր բախտերէն մէկը դարձաւ . . . Եւ:

Գրանիւրէ

ԳԵՈՐԳ ԵՐԱՐԼՅԱՆ

(1) Ներկայ պաշտօնագիրը, որ կը թուի գրուած ըլլալ Պէհրամի անկումէն անմիջապէս յետոյ զիրմէն կողմնացուցան ոգին, որովհետեւ խալիֆան խօսք ընելու հայ վէզիլի փախուստին առթիւ անուղ գաւազներին մասին: Արդարեւ, Իպի Մէլիսէր եւ ուրիշ պաշտօնյանք կը կայանէ. թէ Պէհրամ սպիտակեցաւ լքել ազգամիջաբար իր օփ մը հայ կորիմներով: որովհետեւ իր քանակին մամնատակուն գինուորները տրուած ազգանշանի մը վրայ՝ խումբ խումբ դաւալք եղան եւ թշնամիին կողմը անցան:

(1) Եւ այլու զօգիտանքուն իրական արժէքը հատկապէս համար րաւական է յիշել: Թէ որդատանի ուսուցիչը՝ Վալիլիշի իրի յետոյ խախտուել փորձեր մը դարձաւ Թալիֆայի դիտել. որով կրկնակի Թալիֆայիներուն վրայ Պէհրամ Սպիտակ զանքէն դուրս ելլելով՝ հկաւ ազատեց զինքը անոր ձեռքէն: